De overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs tijdens de COVID-19 pandemie: de ervaringen van leerlingen

Dieuwke Zwier, Herman van de Werfhorst, Thijs Bol, en Sara Geven

27 januari 2021

Dit onderzoek is gefinancierd door ZonMW, projectnummer 10430032010003 en het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek NRO, projectnummer 40.5.18325.001.
Contact: D.Zwier@uva.nl.

INLEIDING

Leerlingen die in 2020, gedurende de COVID-19 pandemie, de overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs hebben gemaakt vormen een speciale groep. Ze konden in het voorjaar van 2020 enige tijd niet naar school, en volgden thuisonderwijs juist in de periode dat een belangrijke overgang in hun schoolloopbaan aanstaande was. De eindtoets verviel, waardoor het voorlopige schooladvies in de meeste gevallen definitief werd, zonder te kunnen worden bijgesteld (Geven 2020). Meer nadruk kwam te liggen op de behulpzaamheid van de ouders, waardoor ongelijkheden mogelijkerwijs werden versterkt (Bol et al. 2020). Opeens werd de kwaliteit van de technologische infrastructuur op een school van groot belang voor effectief onderwijs, wat verschillen tussen scholen mogelijk heeft versterkt (Van de Werfhorst et al. 2020).

In dit rapport doen we verslag van de ervaringen van de leerlingen zelf. In aanvulling op een lopend onderzoeksproject PRIMS (over de overgang van het primair naar het secundair onderwijs)[1], hebben we een extra vragenlijst afgenomen in de herfst van 2020, onder leerlingen die in 2020 de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs gemaakt hebben (Wave 2). Deze gegevens kunnen we vergelijken met enquêtegegevens van dezelfde leerlingen uit het begin van 2020; vlak voor de pandemie Nederland bereikte (toen de leerlingen nog in groep 8 zaten; Wave 1).

Meer specifiek onderzoeken we vier soorten uitkomsten:

- Academisch zelfbeeld;
- Ouderlijke betrokkenheid;
- Ervaringen met de overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs;
- Eenzaamheid en sociale contacten.

Voor sommige van deze uitkomsten kunnen we de ontwikkelingen bekijken, niet alleen tussen februari 2020 en de herfst van 2020, maar ook soms terugkijkend op de periode van schoolsluitingen. We kijken tevens naar verschillen naar sociaal milieu, gemeten naar tertielen in sociaal-economische beroepsstatus van de ouders.[2] Tertielen splitsen de gezinnen op in drie groepen van gelijke omvang, van lage (1ste tertiel) tot hoge (3e tertiel) sociaal-economische status.

---

[1] In totaal hebben 583 studenten zowel aan Wave 1 (januari/februari 2020) als Wave 2 (oktober/november 2020) deelgenomen. Deze complete steekproef is wel scheef verdeeld wat betreft schooladvies; 47,5 procent van de leerlingen in de steekproef kreeg een havo/vwo- of vwo-advies, tegen 28,1 procent in de populatiedata van het Nationaal Cohortonderzoek Onderwijs (uitstroomcohort primair onderwijs 2018). In PRIMS Wave 1 gaf 34,4 procent van alle deelnemende groep 8 leerlingen aan een voorlopig havo/vwo of vwo-advies te hebben gekregen. Het percentage leerlingen met enkelvoudig havo-advies is wel min of meer gelijk in de gecombineerde steekproef (Wave 1 en 2) en de registers (16,4 versus 16,6 procent). Van de leerlingen uit wave 1 heeft 46.5 % ook meegedaan aan Wave 2 (deels omdat we een deel van de leerlingen niet opnieuw konden benaderen, als gevolg van tussentijds afgezegde dataverzameling als gevolg van de schoolsluitingen). Meer informatie over het PRIMS-onderzoek vindt u op https://nationaalcohortonderzoek.nl/prims/.

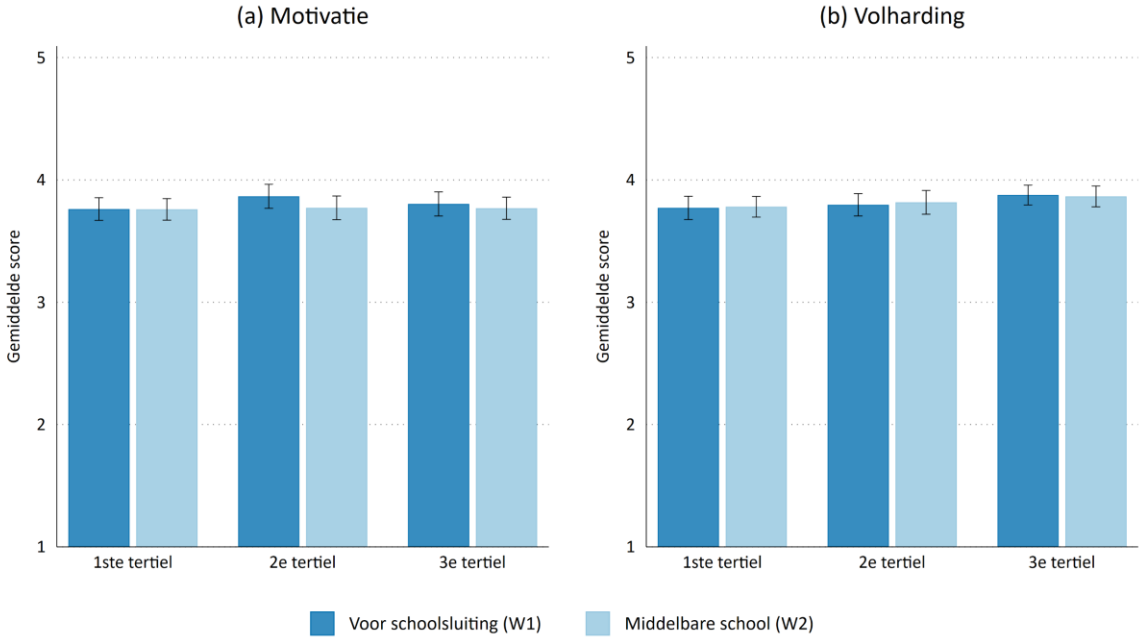
[2] Conform the standaardpraktijk hebben we open vragen over beroep van de ouders gecodeerd in een internationale beroepenclassificatie, die vervolgens is omgezet in de International Socio-Economic Index of Occupations (ISEI, Ganzeboom en Treiman 1996), waarbij we de hoogste beroepsstatus van een of beide ouders nemen. De ISEI index en het niveau van het schooladvies zijn gecorreleerd met r=0,32 in de PRIMS data; vergelijkbaar met de correlatie van 0,27 tussen huishoudinkomen en adviesniveau in de registerdata van het Nationaal Cohortonderzoek Onderwijs.

RESULTATEN

Academisch zelfbeeld

Academisch zelfbeeld onderzoeken we aan de hand van leermotivatie en volharding. De resultaten zijn weergegeven in Figuur 1.[3] Een opvallende bevinding is dat leerlingen gemiddeld hoog scoren op motivatie en volharding, met een score van rond de 3,8 op een schaal van 1 tot 5. Er is nauwelijks ontwikkeling (negatief of positief) in academisch zelfbeeld tussen groep 8 en de eerste klas van het voortgezet onderwijs. Ook zijn er weinig sociale verschillen naar tertiel van sociaal-economische achtergrond.

Figuur 1: ontwikkelingen in academisch zelfbeeld naar sociaal milieu.

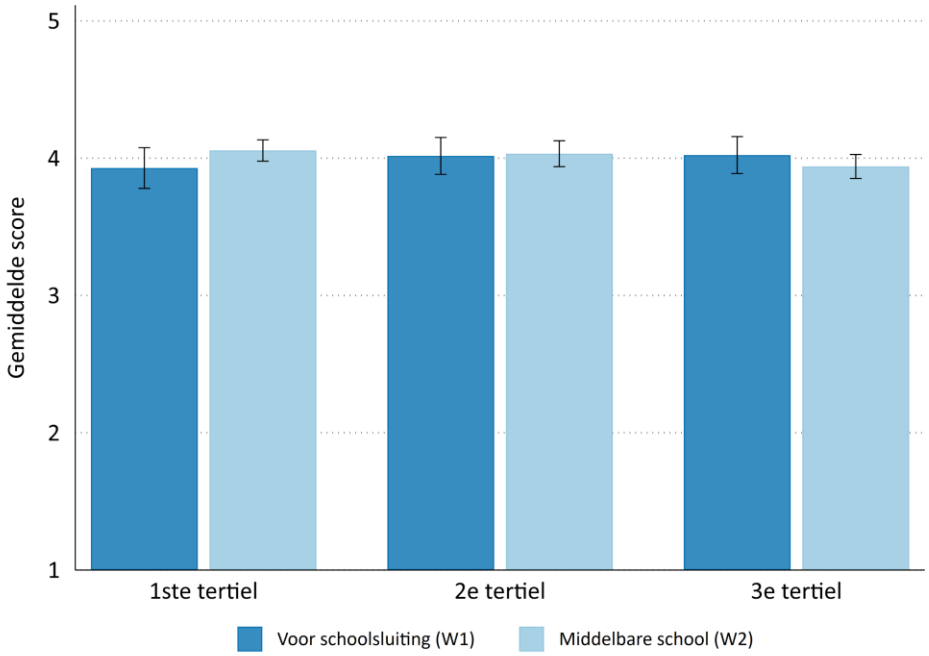

[3] Motivatie (α = 0,71) is gemeten met vier items, zoals: 'Als ik 's morgens opsta, heb ik zin om naar school te gaan', en 'Ik vind school interessant'. Ook volharding is gemeten met vier items (α = 0,74), waaronder: 'Ik werk verder, ook als het even tegen zit', en 'Ik geef op als ik het even niet meer weet'. Beide constructen zijn gemeten op een vijfpuntsschaal van 1 'klopt helemaal niet' tot 5 'klopt helemaal' (vragen zodanig gecodeerd dat een hogere score meer motivatie/volharding indiceert). De Cronbach's α's komen uit wave 2.

Ouderlijke betrokkenheid

De resultaten voor ouderlijke betrokkenheid staan samengevat in Figuur 2.[4] Ook hier is het opvallend dat er nauwelijks een verandering is in ouderlijke betrokkenheid tussen de basisschool en de eerste klas van het voortgezet onderwijs. Over het geheel genomen is de ouderlijke betrokkenheid hoog, en ogenschijnlijke toe- of afnames zijn niet significant.

Figuur 2: Ontwikkelingen in ouderlijke betrokkenheid naar sociaal milieu.

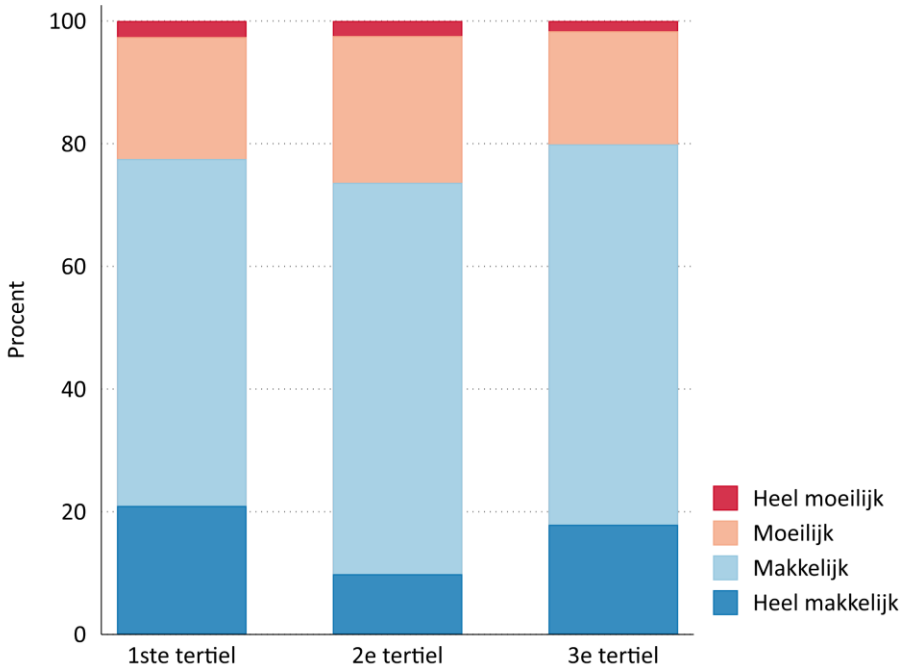

[4] Ouderlijke betrokkenheid is gemeten met vier items (α = 0,68). Voorbeelditems voor ouderlijke betrokkenheid zijn: 'Mijn ouder(s)/verzorger(s) vragen mij over wat ik op school aan het leren ben', en 'Mijn ouder(s)/verzorger(s) zorgen ervoor dat ik de tijd neem om mijn taken voor school te maken (bijv. spreekbeurt voorbereiden of huiswerk maken)'. Alle items zijn gemeten met een vijfpuntsschaal van 1 'erg oneens' tot 5 'erg eens'.

Transitie van het primair naar het voortgezet onderwijs

Figuur 3 toont de ervaren moeilijkheid met de transitie van het primair (PO) naar het voortgezet onderwijs (VO).[5] Leerlingen ervoeren over het algemeen weinig moeilijkheden rondom deze transitie. Tegen de 80 procent van de leerlingen vond de overgang makkelijk of heel makkelijk. Wel zijn er kleine verschillen naar sociaal-economisch milieu; met name kinderen in de middengroepen ervoeren iets meer moeilijkheden tijdens de transitie naar het VO (maar deze verschillen zijn niet statistisch significant).

Figuur 3: Ervaren moeilijkheid met de transitie van PO naar VO naar sociaal milieu.

We vroegen ook aan leerlingen of hun advies was bijgesteld na het voorlopige advies van eind februari/begin maart (voor resultaten zie Figuur 4). Juist het wegvallen van de eindtoets maakte het lastiger voor scholen om hun advies aan te passen (Geven 2020).[6] Ruim 80 procent van de leerlingen geeft aan dat het advies niet is aangepast. Tegen de 10 procent wist niet of hun advies was aangepast. Rond de 6,6 procent van de leerlingen geeft aan dat hun advies is aangepast. Ter vergelijking, het Centraal Planbureau rekende voor eerdere jaren uit dat voor 8 procent van de leerlingen het advies feitelijk was bijgesteld naar aanleiding van de eindtoets (CPB 2020).

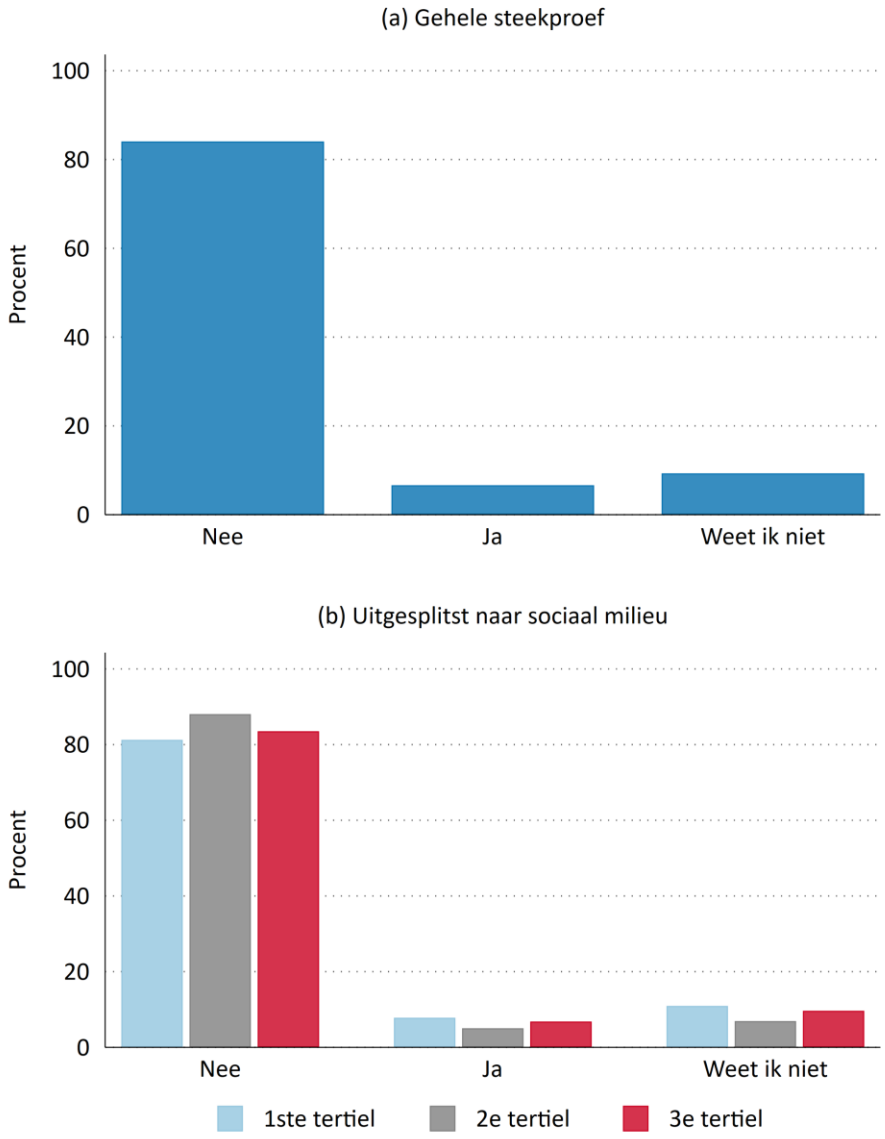
Er zijn nauwelijks verschillen naar sociaal milieu in de aanpassing van het advies, althans voor zover gerapporteerd door leerlingen zelf. Hier moet wel opgemerkt worden dat in onze data leerlingen uit kansarme gezinnen ondervertegenwoordigd zijn. Deze sociale

[5] 'Hoe makkelijk of moeilijk vond je de overgang van de basisschool naar de middelbare school?'

[6] Formeel is in het uitstroomcohort van 2020 geen aanpassing geweest van het schooladvies: het voorlopige schooladvies werd daarmee het definitieve advies. Basisscholen konden wel met behulp van een formulier de middelbare school adviseren om een leerling in een hoger instroomniveau te plaatsen dan in het voorlopige advies was voorzien (de zogeheten 'warme overdracht'). Het is aannemelijk dat leerlingen deze aanpassing in ogenschouw nemen als zij een oordeel geven over de vraag of hun advies is aangepast.

verschillen zijn groter in de feitelijke bijstellingsdata over eerdere jaren toen er wel een eindtoets was (CPB 2020); terwijl het gemiddelde bijstellingspercentage 8 procent was, was dat rond de 11 procent onder kinderen met een niet-westerse migratieachtergrond, en tegen de 10 procent voor kinderen van lager opgeleide ouders. Bovendien rapporteert DUO (2020, Figuur 9) dat de adviezen in schooljaar 2019-2020 gemiddeld lager zijn dan in voorgaande jaren, en dat met name leerlingen met een hogere kans op onderwijsachterstanden een lager advies kregen en dus sterker benadeeld zijn door het wegvallen van de eindtoets.

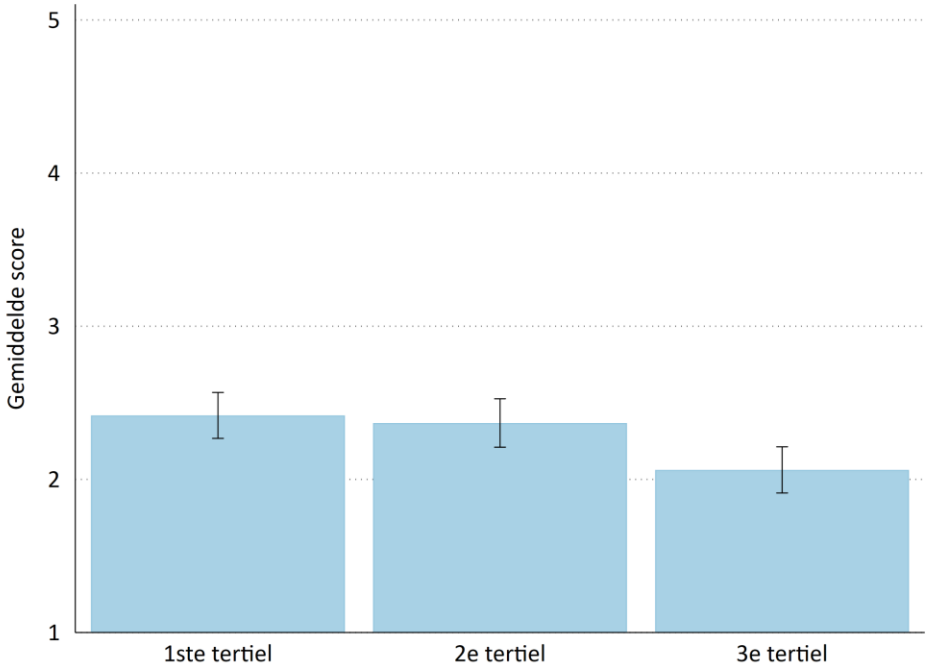
Figuur 4: Aanpassingen van het voorlopige advies.

Hoewel er nauwelijks sociale verschillen zijn in de bijstelling van het advies, zijn er wel kleine verschillen in de mate waarin leerlingen denken dat ze in een ander niveau waren ingestroomd in het geval dat de eindtoets wel door was gegaan. In Figuur 5 is te zien dat leerlingen uit het hoogste tertiel het minst denken dat zij op een ander niveau zouden zijn terecht gekomen, terwijl leerlingen uit de lagere twee tertielen vaker denken dat zij in

een ander niveau zouden zijn geplaatst. Aanvullende bevindingen zijn over hetzelfde cohort gerapporteerd door DUO (2020, Figuur 14): het percentage leerlingen dat hoger instroomt dan het advies is iets gestegen onder kinderen uit de middengroepen en hoger, terwijl het gelijk bleef onder kinderen uit lagere milieus. Zowel onze bevindingen als die van DUO zijn in overeenstemming met de hypothese dat de afwezigheid van de eindtoets de ongelijkheid in instroomniveau in het VO heeft vergroot; in de DUO-gegevens via de hogere instroom dan het advies voor kinderen uit hogere milieus, en in onze data via de gemiste kans op een bijgesteld advies onder lagere milieus.

Figuur 5: Ander niveau verwacht met eindtoets naar sociaal milieu.

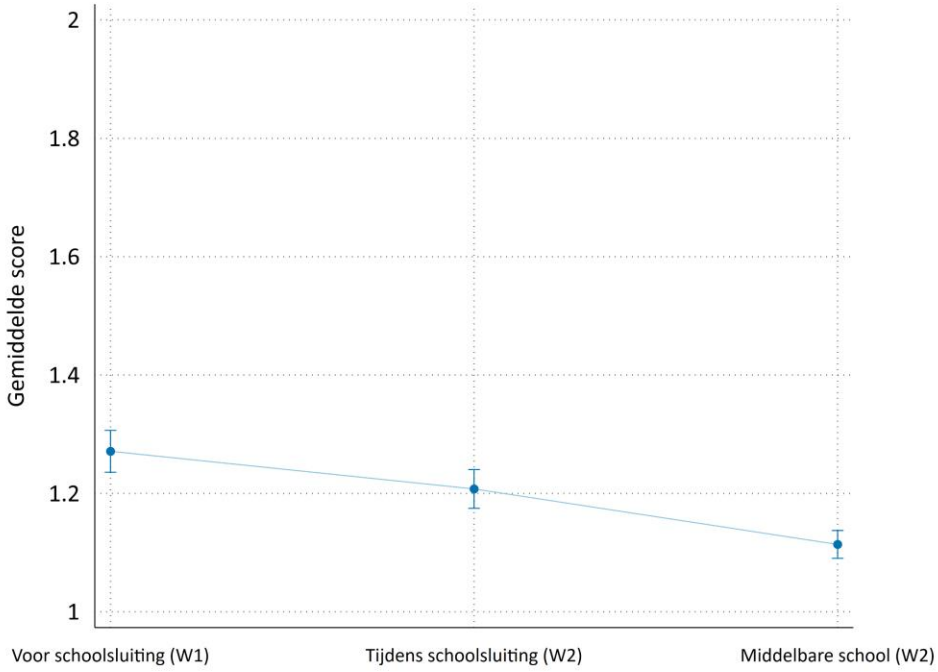

Sociale contacten van leerlingen

Figuur 6 toont de ontwikkeling in eenzaamheid onder leerlingen tussen januari/februari en de herfst van 2020.[7] We hebben in de herfst ook retrospectief gevraagd naar de periode van de schoolsluitingen in het voorjaar van 2020.

Figuur 6 toont dat de eenzaamheidsscore gemiddeld genomen erg laag is onder de jeugd in onze steekproef; Op een schaal van 1 tot 4 is de eenzaamheidsscore rond de 1.2. De eenzaamheid neemt zelfs nog iets af in het voortgezet onderwijs ten opzichte van de periode in groep 8 voor de COVID-19 pandemie. De eenzaamheid in de periode van de schoolsluitingen springt er niet uit (althans voor zover retrospectief gerapporteerd door de leerlingen), maar volgt gewoon de trendlijn van het begin tot het einde van 2020.

Figuur 6: Eenzaamheid onder scholieren.

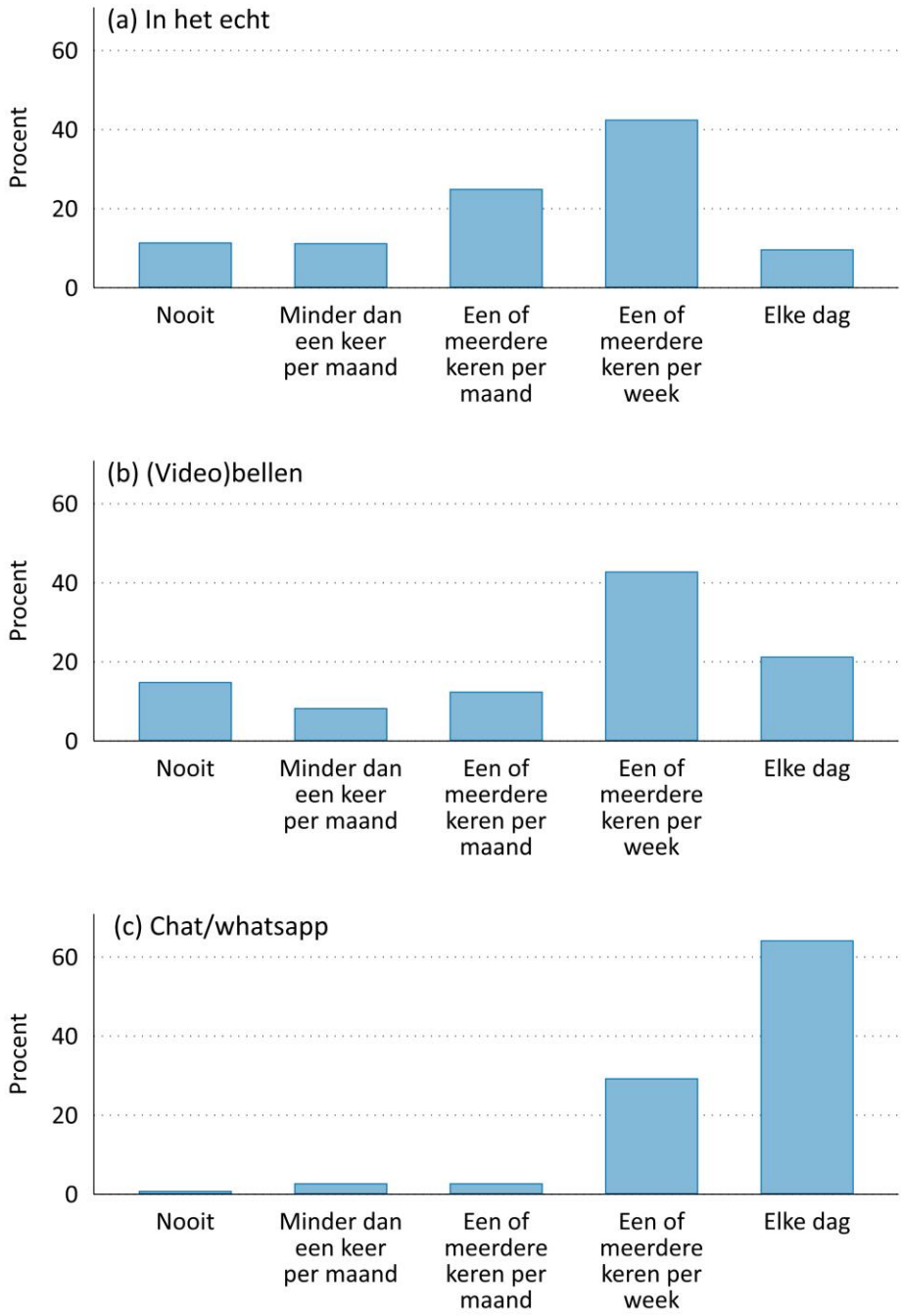

We hebben in de herfstvragenlijst ook meer concrete retrospectieve vragen gesteld over de sociale contacten tijdens de schoolsluitingen in het voorjaar van 2020. We zien in Figuur 7 dat ongeveer 50 procent van de leerlingen hun vrienden wekelijks tot dagelijks zag in het echt. Ruim 20 procent van de leerlingen zag hun vrienden nooit of minder dan een keer per maand in het echt tijdens de schoolsluitingen. Met andere woorden, als we meer concreet in kaart brengen hoe vaak men de vrienden zag, was een op de vijf leerlingen sociaal geïsoleerd. Andere vormen van contact, zoals videobellen waren erg populair; meer dan 60 procent van de leerlingen deed dat wekelijks tot dagelijks. Chatten en Whatsappen was nog populairder; meer dan 90 procent van de leerlingen deed dat wekelijks tot dagelijks met vrienden in de periode dat de scholen dicht waren. Al met al is er een gemengd beeld over sociale isolatie van leerlingen tijdens de schoolsluitingen.

[7] Eenzaamheid is gemeten met vijf items (α = 0,85). Voorbeelditems van de eenzaamheidsschaal zijn 'op school voel ik me alleen', en 'ik ben verdrietig omdat ik geen vriend(inn)en heb', gevraagd op een vierpuntsschaal van 1 (nooit) tot 4 (altijd).

Contact via sociale media gebeurde nog met grote regelmaat, maar echt contact met vrienden was aanzienlijk beperkt.

Figuur 7: Contacten met vrienden tijdens schoolsluiting.

CONCLUSIE

In dit onderzoek onderzochten we het perspectief van leerlingen over de overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs, waarbij we gebruik maakten van panelonderzoek onder leerlingen die in januari/februari in groep 8 van de basisschool zaten, en in oktober/november in de eerste klas van het voortgezet onderwijs. We keken naar academisch zelfbeeld, ouderlijke betrokkenheid, ervaringen met de schooltransitie, en sociale contacten.

Uit dit onderzoek stijgt enerzijds een geruststellend beeld op. Schoolmotivatie en volhardendheid namen niet af gedurende de periode tussen januari en november 2020. De betrokkenheid van de ouders is groot, en verschilt, evenmin als academisch zelfbeeld, nauwelijks naar sociaal milieu. De leerlingen ervoeren de overgang van basis- naar voorgezet onderwijs doorgaans als gemakkelijk.

Het basisschooladvies voor het niveau van instroom in het voortgezet onderwijs is in een klein aantal gevallen bijgesteld, voor zover de leerlingen daar zelf over hebben gerapporteerd. Deze (gepercipieerde) bijstellingen varieerden niet naar sociaal milieu, in tegenstelling tot de feitelijke bijstellingen in eerdere cohorten (die vaker plaatsvonden onder kinderen uit lagere sociale milieus en met een migratieachtergrond, CPB 2020).

Anderzijds zijn er ook zorgelijke bevindingen rondom sociale contacten en de ongelijkheid in de overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs. Wat betreft sociale contacten bleek uit ons onderzoek dat 20 procent van de leerlingen nauwelijks ‘echte’ contacten had met vrienden tijdens de schoolsluitingen, hoewel contacten via sociale media wel frequent plaatsvonden.

Wat betreft de transitie naar het voortgezet onderwijs laat ons onderzoek zien dat met name leerlingen uit de lagere sociale groepen en middengroepen verwachten dat zij een ander schoolniveau zouden zijn ingestroomd als zij de eindtoets wel gemaakt zouden hebben. Hiermee lijkt de perceptie van de overgang naar het voortgezet onderwijs in overeenstemming met de sociologische theorie dat hogere milieus beter in staat zijn om hun kinderen succesvol door het onderwijs te navigeren zelfs bij gelijke leerprestaties (Forster en Van de Werfhorst 2020). Andere bevindingen rondom COVID-19-onderwijs zijn hier eveneens mee in overeenstemming: de registerdata van DUO (2020) tonen dat met name leerlingen uit hogere milieus een (kleine) toename zagen in de kans om in een hoger niveau in te stromen dan het advies aangaf. De afwezigheid van de eindtoets en fysiek onderwijs maken het lastiger om de kansengelijkheid te bevorderen.

Verder onderzoek zal moeten uitwijzen hoe de overgang van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs is verlopen. Dit rapport geeft een beeld van de ervaringen van leerlingen, al moet gezegd worden dat we mede als gevolg van de schoolsluitingen met enige non-respons te maken hebben. De gegevens zijn niet volledig representatief voor de groep-8 leerlingen van het schooljaar 2019-2020. Ook moeten we in ogenschouw nemen dat er wat betreft de sociale isolatie gebruik is gemaakt van retrospectieve gegevens, terwijl juist bij subjectieve vragen naar gevoelens retrospectieve data minder betrouwbaar zijn (De Vries 2006).

LITERATUUR

Bol, T., Belfi, B., & Borghans, L. (2020). *Thuisonderwijs tijdens de corona-crisis*. Universiteit van Amsterdam / Maastricht University.

CPB. (2020). *Schrappen eindtoets groep 8 kan ongelijkheid vergroten*. Den Haag: Centraal Planbureau.

DUO. (2020). Rapport wegvallen eindtoets. Onderzoek naar de effecten van het wegvallen van de eindtoets in het basisonderwijs. Den Haag: Dienst Uitvoering Onderwijs.

Engzell, P., Frey, A., & Verhagen, M. D. (2020). *Learning Inequality During the Covid-19 Pandemic*. SocArXiv. https://doi.org/10.31235/osf.io/ve4z7

Forster, A. G., & van de Werfhorst, H. G. (2020). Navigating Institutions: Parents' Knowledge of the Educational System and Students' Success in Education. *European Sociological Review*, *36*(1), 48–64. https://doi.org/10.1093/esr/jcz049

Ganzeboom, H. B. G., & Treiman, D. J. (1996). Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification of Occupations. *Social Science Research*, *25*, 201–239. https://doi.org/10.1006/ssre.1996.0010.

Geven, S. (2020). *Track recommendation procedures and the cancellation of the school leavers' test during the COVID-19 pandemic in the Netherlands*. SocArXiv. https://doi.org/10.31235/osf.io/rdw3m

Vries, J. D. (2006). *Measurement Error in Family Background Variables. The Bias in the Intergenerational Transmission of Status, Cultural Consumption, Party Preference, and Religiosity*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen.

Werfhorst, H. van de, Kessenich, E., & Geven, S. (2020). *The Digital Divide in Online Education. Inequality in Digital Preparedness of Students and Schools before the Start of the COVID-19 Pandemic*. SocArXiv. https://doi.org/10.31235/osf.io/58d6p